

SAATLERİ AYARLAMA ENSTİTÜSÜ'NÜ DON QUIJOTE İLE OKUMAK

Doç. Dr. Abdurrahman KOLCU*

ÖZ: Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatına hem edebî eserleri hem de akademik çalışmalarıyla büyük katkılarda bulunan önemli bir edebiyatçı olan Ahmet Hamdi Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* adlı romanında Türk toplumunun modernleşme macerasını “Saatleri Ayarlama Enstitüsü” adlı bir kurum ve onun etrafında kümelenen kişiler üzerinden ele alır. Bu modernleşmenin gerçek dışılık, tutarsızlık ve absürtlükle damgalanan bir sürecin sonucu olan büyük bir hayal kırıklığı olduğunu gözler önüne serer. Tanpınar’ın bu eserinde aynı zamanda Cervantes’in *La Mancha’lı Yaratıcı Asilzade Don Quijote* adlı romanıyla benzeşen birçok yön ve yaklaşımlar da söz konusudur. Bu makalede her iki eser, ilk aşamada ayrı ayrı incelenip, akabinde bu benzerliklerden hareketle ayrıntılı bir mukayeseye tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Hamdi Tanpınar, Cervantes, Don Quijote, Roman, Ömer Seyfettin, Efrûz Bey.

Reading *The Time Regulation Institute* with Don Quixote

ABSTRACT: As a significant author who contributed to the literature of republic period with his literary and academic works, Ahmet Hamdi Tanpınar addressed to the adventure of modernisation of Turkish society by dealing with a foundation called *The Time Regulation Institute* and a group of people who gather around it. He revealed the fact that this modernisation was a major disappointment which was resulted from a period marked with unreality, inconsistency and absurdism. In Tanpınar’s work, there are also several approaches and guidance which resemble Cervantes’ novel *Don Quixote de La Mancha*. In this article, both works were primarily examined separately and then compared in detail regarding those similarities.

Keywords: Ahmet Hamdi Tanpınar, Cervantes, Don Quijote, Novel, Ömer Seyfettin, Efrûz Bey.

---

* Recep Tayyip Erdoğan Üni. Fen-Edebiyat Fak. TDE Böl. abdkoller@gmail.com
Gönderim Tarihi: 22.08.2018 Kabul Tarihi: 10.05.2019

Giriş

Ahmet Hamdi Tanpınar, şiir, roman, hikâye, günlük, mektup, deneme gibi edebiyatın değişik türlerinde ortaya koyduğu eserlerin yanı sıra akademik çalışmalarıyla da Türk edebiyatına katkı sunmuş önemli bir edebî kişiliktir. Bu açıdan bakıldığında Tanpınar, Yeni Türk Edebiyatı araştırmaları için edebî eserleri sebebiyle bir inceleme ve araştırma konusu olduğu gibi, aynı zamanda *Ondokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi* gibi akademik nitelikli eserleri ve yazıları sayesinde de önemli kaynaklarından birisi konumundadır. Böylesine çok yönlü bir edebî kişilik için, akademik çalışmalarının sağladığı bilgi ve birikimin eserlerine, sanatkâr duyarlılığı ve sezgilerinin akademik çalışmalarına sirayet etmesi durumu son derece doğaldır. Bu açıdan bakıldığında zengin bir edebiyat kültürünün ve akademik bakışın getirdiği özgün dikkatlere sahip bir edebiyatçının kaleminden çıkan edebî eserlerin karşılaştırmalı edebiyat alanındaki çalışmalara önemli bir malzeme sunacağı da aşikârdır. Tanpınar üzerine yapılan birçok çalışma da zaten bu kapsamda değerlendirilebilir. Onun *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* adlı romanı da Cervantes'in *La Mancha'lı Yarattıcı Asilzade Don Quijote* adlı romanıyla karşılaştırmalı bir incelemeyi gerektirecek denli benzerlikler ve ortaklıklar taşımaktadır.

La Mancha'lı Yarattıcı Asilzade Don Quijote

Miguel de Cervantes Saavedra'nın *La Mancha'lı Yarattıcı Asilzade Don Quijote* adlı romanı ilki 1605, ikincisi 1615 yılında yayımlanan iki ciltten oluşur. Roman, esas itibarıyla şövalyeleri ve onların dünyalarını anlatan eserlerin etkisinde kalan Don Quijote adlı kurgu kişinin sergüzeştini ihtiva eder. Romanda anlatıcı, ilk cildin ilk sekiz bölümünde Don Quijote hakkında çeşitli kayıtlara dayanarak kaleme alınmış bir metni aktarır. Eserin geri kalan kısmında ise Toledo'da bir tuhafiyeye çarşısında gördüğü ve Arap tarihçi Seyyid Hamid Badincani tarafından kaleme alınan kitabı içeren defterleri İspanyolcaya çevirterek oradaki anlatımları nakleder. Buna göre, yeğeni ve hizmetçi kadınla birlikte yaşayan, bazılarına çok yüksek meblağlarla sahip olduğu şövalye kitaplarını okuması yüzünden zihni bulanık Alonso Quejana adlı soylu, zengin ve 50 yaşlarındaki kahraman bir gün şövalye olmaya karar verir ve buna uygun kararlar alıp, davranışlar sergilemeye başlar. Atına Rocinante adını verir, dedelerinden kalma zırhlardan ve miğferlerden yararlanarak kendi şövalye giysisini temin eder, sonrasında sekiz gün düşünüp kendisine Don Quijote adını uygun görür.¹ Daha önceden bildiği Aldonza Lorenza adlı kıza

¹ Bertan Onaran, *Becerikli Şövalye Mancha'lı Don Quijote* adlı çevirisinin ilk cildinin başında, romanın başlıca kahramanları olan Don Quijote ve Sancho Panza'nın isimlerinin imlâsı ve okunuşu hakkında bilgiler vermektedir. Buna göre, XVII. yüzyılda, Don Quixote yazılıp Don Kişote şeklinde okunan bu isim, sonraki yüzyıllarda birçok sözcüklerde x (ş) harfi yerine j (h) harfinin kullanılmaya başlanmasıyla Don Quijote

Dulcinea Del Toboso şeklinde soylu bir ad vererek onu gönlünün sultanı yapar. Romanın geri kalanında Don Quijote'nin şövalyelik mesleğini icra edebilmek için çıktığı yolculuklar, bu yolculuklarda başına gelen olaylar, evine dönüşleri ve nihayetinde ölümü anlatılır. Buna göre Don Quijote, ilk ciltte iki kez evinden çıkar ve döner. İlk çıkışında kendisini bir şövalye olarak tanıttığı ve bir şato zannettiği handa işgüzar hancının da yardımıyla Don Quijote'ye şövalyelik töreni yapılır.

İlk çıkışında yalnız olan Don Quijote, ikinci çıkışında artık bir seyis bulmuştur. O da evli, aile babası ve yükselme arzusuna sahip uyanık bir köylü olan Sancho Panza'dır. Hayatı şövalye kitaplarının dünyasındaki unsurlara, kişilere, değer yargılarına göre algılayan Don Quijote, ikinci çıkışında seyisiyle birlikte meşhur yel değirmenlerini dev zannedip onlara savaş açma ve koyun sürülerini savaştan iki ordu sanıp durumdan vazife çıkarma şeklinde en bariz örnekleri görülen maceralarına atılır. Don Quijote'nin maceralarında kendisinin şövalye oluşu, şövalyelik mesleğinin onuru ve Dulcinea'nın güzelliği, vazgeçilmez ve uğruna mücadele edilecek değerler olarak teberrüz eder. Sierra Morena Dağları'nda da devam eden bu maceralarda, toplumun değişik kesimlerine mensup birçok insanla karşılaşılır, onlar da hikâyelerini anlatırlar, bazıları Don Quijote'ye yolculukları boyunca eşlik eder. Özellikle karşılıksız aşklar, ayrılıp sonradan yeniden kavuşan âşıklar ve birtakım tesadüfler burada dikkat çekicidir. Öte yandan Don Quijote'nin yaşadığı köyün rahibi ve Berber Nikola adlı iki kişi de onu geri getirmenin yollarını aramaktadırlar. Don Quijote'yi ikna edebilmenin onun dünyasına uygun kelimeler ve yaklaşımlarla mümkün olduğunun farkında olan Berber Nikola ve köyün rahibi, başlangıçta kurdukları plana Don Quijote'nin beraberindeki kadınlardan biri olan Dorotea'yı da katarak amaçlarına ulaşırlar. Don Quijote'yi bir kafesin içinde ve büyülenmiş olduğuna inandırarak handan ayrılmaya ikna ederler. Neticede Don Quijote dönüş yolunda yine bir keçi çobanıyla kavga etse de evine varır.

İkinci cilt Don Quijote'nin üçüncü ve son çıkışını içerir. Bakalorya sahibi bir genç olan Sanson Carrasco, Seyyid Hamid Badincani adlı bir Arap tarihçinin onun maceralarını bir kitap şeklinde düzenlediğini, İspanyolcaya çevrilen bu kitabın elden ele dolaştığını ve Don Quijote ile Sancho Panza'nın artık çoğu kimse tarafından bilinir hâle geldiğini belirtir. Sancho Panza, bu üçüncü çıkışta önce gönülsüz gibi görünmekle beraber Don Quijote'nin Carrasco'yu seyis yapması durumu karşısında onunla beraber yola çıkmaya karar verir. Yine birçok yanlış anlamaya dayalı macera yaşarlar, kavgalara karışırlar. Ama öncesinde Dulcinea'nın yaşadığı Toboso'ya giderler, orada Sancho Panza, Dulcinea'nın büyülendiğini ve

---

yazılıp Don Kihote şeklinde okunur olmuştur. Onaran, Şanso Panza'nın da Şanso Pansa şeklinde okunduğunu belirtmektedir (Cervantes, 1967: 5).

karşıdan gelen üç köylü kızından ortadakinin büyülenmiş hâldeki Dulcinea olduğunu söyleyerek Don Quijote'yi kandırır. Böylelikle ikinci ciltteki maceraların temel amacı Dulcinea'nın büyüden kurtulması olarak belirir. Yine bu üçüncü çıkışta karşılaştıkları Dük ve Düşes onların hikâyelerini okudukları, haklarında bilgi sahibi oldukları için Don Quijote ile Sancho Panza'ya çeşitli oyunlar oynarlar. Sancho Panza en sonunda efendisinin kendisine vaat ettiği ada valiliğini, onların sayesinde temin eder. Ancak bu da bir oyunun parçasıdır. Gerçekte Dük'ün köylerinden birine vali diye gönderilmiştir. Sancho Panza, sonradan eski özgür dünyasına dönmeye karar verir ve Don Quijote'in yanına döner. Zaragoza'ya doğru yola çıkan şövalye ve seyisi bir kitapta yer alan ve kendisinin Zaragoza'da bir askeri zırh müsabakalarına katıldığına ilişkin bir anekdot üzerine oraya gitmekten vazgeçip Barcelona'ya doğru yol alırlar. Don Quijote, Barceleno'da Beyaz Ay Şövalyesi kılığındaki Carrasco'yla dövüşür, yenilir ve ona evine dönüp bir yıl şövalyelik yapmama sözünü verir. Don Quijote ve seyisi çoban hayatı yaşamaya kararlıdırlar. Bununla birlikte evine geldiğinde bitkin düşen Don Quijote hastalanır, hastalığı esnasında artık akıllandığını, şövalye kitaplarını okumanın zararlarını anladığını belirtir. Artık şövalye olmadan önceki adı olan Alonso Quijano olarak anılmak ister. Öyle ki vasiyetnamesinde yeğeninin şövalye kitabı okuyan biriyle evlenmemesini şart koşar.

La Mancha'lı Yaraticı Asilzade Don Quijote adlı eserde yazar, romanın Önsöz'ünde de belirtildiği üzere, “şövalyelik kitaplarının dünyadaki ve halk üzerindeki otoritesini, etkisini kırma” amacını güder (Cervantes, 2018/1: 41). Eserin içeriğine ilişkin amaç bu iken anlatım biçimine yönelik amaç, yine Önsöz'de de belirtildiği gibi, açık, anlaşılır ve gerçeğe uygun bir anlatımla bunu gerçekleştirmektir. Eser, şövalye kitaplarının kurgusal gerçekliğinin tesirinde kalan ve hayata o gözlerle bakan Don Quijote'nin gerçek hayatla, realite ile çarpışmasını, mukadder mağlubiyetini ve pişmanlığını gözler önüne serer. Başta Sancho Panza olmak üzere gerçek hayatın, realitenin mantığını taşıyan kişiler onun izleyici kitlesini oluşturur. Bu kitle söylentiler ve özellikle de Hamid Badincani'nin Don Quijote'nin serüvenlerini anlatan eseriyle birlikte bütün toplumu kapsayacak kadar genişler. Özellikle ikinci ciltte Don Quijote'nin kendi izleyici kitleesindeki imgesiyle, adeta kendi kaderini tayin etmeye yönelik bu imgeyle de mücadele ettiği görülür. Dük ve Düşes, yazılan kitaptan öğrendikleriyle Don Quijote ve Sancho Panza'ya oyunlar oynarlar. İkinci cildin 59. bölümünde bu kez başka bir tarihçinin yazdığı kitapta Don Quijote'nin Zaragoza'ya gidişi ve mızrak yarışlarına katılması anlatılmaktadır. Hâlbuki böyle bir hadise söz konusu değildir, henüz oraya gitmemiştir. Don Quijote imgesi artık vuku bulan hadiselerin anlatılması ve hatta eksik anlatılması bir tarafa, olmayan ve gerçekleşmeyen hadiselerle ondan bağımsız bir şekilde yeni ayrıntılar ve şekiller almaktadır. Don Quijote kendi imgesini kendi istediği istikamette canlı tutmanın ça-

bası içindedir. Ancak zaten şövalyelik için yaşlı ve yorgun olan Don Quijote'nin bu imgenin istediği şekilde biçimlenmesini sağlaması ve bunun gereğini yerine getiren bir çaba içine girmesi bir yere kadar mümkün olsa da bir noktadan sonra imkân dâhilinde olmayacaktır. Gelişen teknoloji ve iletişim olanaklarıyla mücehhez çağımızda “modern medya ünlüsü” denilen ve topluma mal olan kişiliklerin yaşamlarıyla da mukayese edilebilecek bir yaşantıdır bu.

Don Quijote adlı şövalyeyi yendiğini belirten Aynalar Şövalyesi kılığındaki Carrasco'yu ilk seferde yenmeyi başaran ve onurunu ya da imgesini kurtaran Don Quijote, ikinci seferde bu kez Beyaz Ay Şövalyesi adını alan Carrasco'ya mağlup olmasıyla verdiği söz üzerine evine döner. Ancak onun asıl mağlubiyeti ise, kendisinden bağımsız olarak yaşamaya başlayan imgesi karşısındaki mukadder mağlubiyetidir. Yenilgiden sonra Sancho Panza ile birlikte kırlarda toplumdaki uzak bir çoban hayatı yaşama isteği bu imgenin sarmalından bir tür kaçış olarak değerlendirilebilirse de asıl kurtuluş ancak ölümüne yakın bir zamanda eski kimliğine dönmekle ve zamanında gittiği yolun yanlışlığını herkese vasiyetine kaydedecek denli açık bir şekilde itiraf etmekle gerçekleşir. Böylelikle bu eserle kendi çağına göre yaşamının zorunluluğu ve anakronik bir yaşam algısının geçersizliği silinmemecesine zihinlere kazınır.

Saatleri Ayarlama Enstitüsü

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın 1961 yılında yayınlanan *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* adlı romanı anlatıcı-kahraman Hayri İrdal'ın hatıralarından oluşmaktadır. Roman, “Büyük Ümitler”, “Küçük Hakikatler”, “Sabaha Doğru” ve “Her Mevsimin Bir Sonu Vardır” başlıklarını taşıyan dört bölümden oluşur. 60 yaşındaki Hayri İrdal, geçmişini anlatırken kronolojiye büsbütün sadık kalmaz, yeri geldiğinde bir zamandan diğerine, bir olaydan bir başkasına bazen de içinde bulunulan zamana atlar. “Büyük Ümitler” adlı ilk bölüm onun çocukluğu, gençliği ve askerliğe gidene kadar olan yaşamını kapsar. Çocukluk döneminde özellikle dayısının on yaşında iken sünnet hediyesi olarak verdiği saatten sonra saatlere ilgi duymaya başlayan ve bu yüzden iki yıl sınıf tekrarı yapan Hayri İrdal, bu ilgisinin bir devamı olarak Nuri Efendi'nin muvakkithanesinde vakitlerini geçirir ve saatçiliğin püf noktalarına zamanla vakıf olur. Nuri Efendi'nin saatleri ayarlamadaki titizliği, hazırladığı takvim ve onun biraz da felsefi sayılabilecek sözleri Hayri İrdal'ın zihninde ve hayatında derin izler bırakmıştır. Büyük konağında geniş ailesiyle yaşayan Abdüsselam Bey, daha sonra altın yapmak için formül hazırlarken bir patlamada hayatını kaybeden Eczacı Aristidi Efendi, Kayser Andronikos'un kayıp hazinelerini bulacağını vaat eden ve hazlar âleminde Aselban adlı bir sevgilisi olduğunu söyleyen Seyit Lûtfullah bu muvakkithanenin müdavimleri arasındadır. Dolayısıyla Hayri İrdal'ın bu kişilerle yolu kesişir, onlarla içli dışlı olur. 1912'de Nuri Efendi'nin ölümünden sonra bir başka saatçi

olan Asım Efendi'nin yanında çalışan Hayri İrdal, Seyit Lûtfullah'ın çalıştığı bir saat ve akabindeki olaylardan sonra oradan ayrılmak zorunda kalır. Tam ertesi gün ise halasının öldü sanılarak gömülmek üzere iken tekrar hayata dönmesi gibi sıra dışı bir hadiseye de tanıklık eder. Verdiği vaazlarda mehdilik gibi birtakım meczup fikirler ileri süren Seyit Lûtfullah ise hükümet tarafından Sinop'a sürülür. Bir süre tiyatroyla ilgilenen Hayri İrdal, akabinde askere gider.

“Küçük Hakikatler” adlı ikinci bölüm, 1. Dünya Savaşı'nın sonrasında askerlikten dönüşü ve Emine ile olan evliliğinin hatıralarını kapsar. Hayri İrdal dört yıllık askerlikten sonra döndüğünde babası artık hayatta değildir. Romanın ilerleyen sayfalarında açlıktan öldüğü belirtilecektir, tıpkı sonraki yıllarda kendisinin bakımsızlıktan ölen küçük kızı gibi. Abdüselam Bey'in telkini ile Posta Telgraf Mektebi'ne giren Hayri İrdal, yine onun telkini ile zamanla geniş kadrosunu kaybeden evinde yetişen Emine ile evlenir. Abdüselam Bey'in Beyazıt'taki evine taşınan Hayri İrdal, mektebi bitirdikten sonra Posta Telgraf'tan çıkar ve Tünel İdaresi'nde onun bulduğu işe girer. Oğullarının ilgisizliği nedeniyle ona bakmak zorunda kalan Hayri İrdal ve karısı Emine bu ihtiyarın çeşitli tuhaflıklarına da katlanırlar. Bunlardan biri Hayri İrdal'ın kızına isim olarak annesinin ismi olan Zehra'yı vermesi ve onu annesi olarak görüp hazırladığı birçok vasiyette ona mal mülk bırakmasıdır. Sonradan Hayri İrdal'ı mahkemelerde süründürecek ve adli tıpa kadar gönderilmesine yol açacak süreç işte o zaman başlar. Abdüselam Bey'in Kurtuluş Savaşı'ndan sonrasına rastlayan ölümünden sonra Tünel İdaresi'nden ayrılıp özel bir şirkette çalışan Hayri İrdal, uydurduğu Şerbetçibaşı Elması hikâyesiyle çevresindekilerin, hatta patronu Sabri Bey'in bile dikkatini çeker. Abdüselam Bey'in mirasıyla ilgili mahkeme sürecinde adli tıpa sevk edilen Hayri İrdal, burada bu kez Viyana'dan yeni gelen Doktor Ramiz'in ilk hastası olur ve bir anlamda psikanaliz yönteminin kobayı olarak kullanılır. Görmüş olduğu rüyalar ve özellikle babalık kompleksi ile ilgili teşhislerden sonra Hayri İrdal tam da beraat edeceği sırada Doktor Ramiz'in istediği gibi bir rüya görür. Serbest kaldıktan sonra bir gün mektepteki hocalardan birinin tavsiyesiyle Fener Postanesi'nde işe başlar. Doktor Ramiz'in yönlendirmesiyle Şehzadebaşı'ndaki büyükçe bir kıraathanenin müdavimi olur. Kahveye kibrit kutularından model yapıp sonrasında merdivensiz bir bina inşa ettiren İsviçreli müsteşrik Doktor Mussak, uykucu Yangeldi Asaf Bey gibi değişik insanlar gelmektedir. Emine'nin ölümü de bu dönemde gerçekleşir. Cumhuriyet'in ilk yıllarına karşılık gelen bu dönemde bu kahve Hayri İrdal'ın yeni hayatına geçiş için bir atlama taşı olacaktır. Halit Ayarcı'yı da burada tanıyacaktır.

Hayri İrdal, ilk karısı Emine'nin ölümünden sonra, Doktor Ramiz'in teşekkül ettiği Psikanaliz Cemiyeti'nin müdürü olur. Yalnızca iki konferans verilen bu cemiyette, özellikle konferansı sunan Doktor Ra-

miz'in de dinleyicilerle birlikte uyuduğu ikinci konferans gerçekten iro-nik bir görünüm arz eder. Sinema tutkunu olan ikinci karısı Pakize ile bu-rada tanışır ve sonrasında evlenir. Hayri İrdal'ın içine girdiği bir başka cemiyet İspritizma Cemiyeti'dir ve buranın muhasibi olur. Sabriye Ha-nım, Nevzat Hanım, Cemal Bey ve onun karısı Selma Hanım gibi kişile-rin aralarında bulunduğu bir çevrenin içine girer. Fener Postanesi'nden ayrılıp Cemal Bey'in şirketinde² çalışmaya başlayan Hayri İrdal, Selma Hanım ile yakınlaşırken Cemal Bey tarafından işten çıkarılır.

“Sabaha Doğru” adlı bölüm Halit Ayarcı ile tanışmanın arifesinde evinin nasıl bir huzursuzluğa sahne olduğunu gösteren cümlelerle başlar. İkinci evliliğini Psikanaliz Cemiyeti'nden tanıdığı Pakize ile yapan Hayri İrdal, artık baldızlarıyla birlikte yaşamaktadır, evinde huzursuzluk ileri boyutlara varır ve kızı Zehra'nın Topal İsmail ile evlenmeyi kabul ettiği günde Halit Ayarcı ile kahvede tanışır. Doktor Ramiz'in arkadaşı olan Halit Ayarcı'nın bozuk saatini tamir etme bahsiyle başlayan konuşmanın devamında saatler ve Nuri Efendi hakkında verdiği bilgilerle onun dikka-tini çeker. Çok geçmeden Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nün ilk nüvesini oluşturan daire açılır. Halit Ayarcı'nın yeğeni Nermin Hanım da işe baş-lamıştır. Akabinde Enstitü, Halit Ayarcı ile Hayri İrdal'ın akraba ve tanı-dıklarıyla dolar. Giderek kurumsallaşan Enstitü yeni bir binaya geçer ve yine bu sıralarda Hayri İrdal, Halit Ayarcı'nın oldubittisiyle gerçekte var olmayan Ahmet Zamanî Efendi hakkında bir kitap kaleme almaya başlar.

Karısı Pakize'nin gazetedeki röportajına kızıp Enstitü'ye baskın yaparcasına giren ve gömülmekten son anda kurtulduktan sonra yeniden dünyaya gelmişçesine parasını gönlünce harcayan halası, Halit Ayarcı ta-rafından ikna edilir ve onun öncülüğünde Saat Sevenler Cemiyeti teşek-kül eder. Yine bu sıralarda Saat Ayar İstasyonları kurulur, ayarsız saatlere ceza yazma esaslı nakit ceza sistemine geçilir. İşler giderek anlamsız ve absürt bir hâl almaya başlar.

“Her Mevsimin Bir Sonu Vardır” adlı son bölümde halasının ba-ğışladığı Hürriyet Tepesi'ndeki arsa üzerinde yeni Enstitü binasının inşa edilmesi süreci ayrıntılı bir şekilde anlatılır. Hayri İrdal, dededen kalan ve daha sonra ihtiyaçtan sattığı Mübarek adlı eski saatin bir benzerini hala-sının evinde gördükten sonra ondan aldığı ilhamla projeyi şekillendirir. Hayri İrdal benzer bir tasarımı Saatileme Bankası'nın himmetiyle kurulan kooperatifçe yapılacak saat evleri denilen, personele mahsus mahallenin tasarımında da uygulamak ister, ancak Enstitü'nün çalışanları oturacakla-rı evlerin saatlerle ilgili bir plan ve proje içermesine karşı çıkarlar. Neti-cede proje onların taleplerine göre teşekkül eder. Projede saatlerle ilgili bir unsurun yer almasına yönelik itiraz aynı zamanda Halit Ayarcı için bir

² Romanın başlarında burası bir şirket olarak değil, Türlü Meslekler Bankası olarak geçmektedir. Bk. (Tanpınar, 1987: 16)

kırılma noktası olur ve yanıldığını anlar. Sonrasına gelen ecnebî bir heyet böyle bir kurumun gereksizliğini belirten bir rapor hazırlayınca Enstitü lağvedilir. Halit Ayarcı ise bir trafik kazasından sonra evinde hayata gözlerini yumar.

Hayri İrdal'ın kişisel hatıraları olarak görünmekle beraber, romanın esas itibariyle ondan ve çevresinden hareketle toplumsal bir değişimin kişiler üzerindeki etkisini ayrıntılı bir şekilde ortaya koyan bir nitelik arz ettiğini belirtmek gerekir. Bu bağlamda Hayri İrdal'ın etrafındaki insanları dönemseller olarak üç kategoride toplamak mümkündür. Çocukluk ve gençlik dönemlerindeki insan kadrosunu oluşturan babası, Aristidi Efendi, Seyit Lûtfullah, Abdüsselam Bey, Nuri Efendi ve hatta o dönemdeki yaşantısı itibariyle halası gibi kişilerin yer yer tutarsız, yer yer aşırılıklarla yüklü olsa da hayatlarına yön veren içerikle bir kavgaları yoktur ve bu açıdan kendileriyle barışık kişilerdir. Hayri İrdal'ın askerlikten dönüşünden sonra bu kadro önemli ölçüde hayattan çekilecektir.

Hayri İrdal'ın sonraki yaşamındaki kişilerin çoğunu hatta Halit Ayarcı'yı bile tanımasına yol açan süreci başlatan kişi Doktor Ramiz'dir. Psikanaliz Cemiyeti, İspritizma Cemiyeti ve Şehzadebaşı'ndaki kahvede yer alan kişiler, Cumhuriyet'in ilk yıllarına karşılık gelen bu yıllarda hayatta rotalarını henüz belirleyememişlerdir ve çeşitli arayışlar içindedirler. Hayri İrdal'ın son döneminde, tutarlı bir içerikten yoksun maddi gelişmelerin hayata yön vermesi sürecinde, bu sözü edilen kişilerin çoğu, diğer benzerleri gibi aynı kervana katılacaktır. Henüz içeriğini, ruhunu teşekkül ettirememiş olan bu dönemde geçmişin değerlerinden hareketle bir içerik yaratılmaya çalışılmış, ancak çağın ve toplumun kendi koşulları gözetilmeden aşırıya varan bu yaklaşımlar, eninde sonunda gerçekliğe aykırı olduğu için bertaraf olmak zorunda kalmıştır.

Hayri İrdal'ın Saatleri Ayarlama Enstitüsü kurulmadan önceki hayatında temel ihtiyaç ve arayış, maddiyat yani para üzerine odaklanmıştır. Seyit Lûtfullah ve çevresindekilerin Kayser Andronikos'un hazinelerinin peşinde ağızlarının suyu akar. Hatta canını bu yolda feda eden Aristidi Efendi dikkati çeker. Hayri İrdal'ın babası ve halasının miras ile ilgili çatışması, hatta daha gerilerde Takribî Ahmet Efendi'nin cami yaptırmayı çok istese de bir türlü yaptırılmamasının sebebi hep paranın ve maddiyatın eksikliğidir. Hayri İrdal'ın hayatının bu dönemi fakirlikle damgalanmıştır. Babası da küçük kızı da bu nedenle ölür. Kahvecibaşı Camii'nin mezarlığının parmaklığını bu dönemde bir eskiciye satar. Özellikle Cemal Bey'in şirketinden ayrıldıktan sonraki süreçte giderek ağırlığını hissettirip kızı Zehra'nın Topal İsmail ile evliliğini kabul etmesine kadar varan bir çaresizliğin hayatına sirayet ettiği görülür. Ancak eş zamanlı olarak, Doktor Ramiz'in ifadesiyle mazinin devam ettiği Şehzadebaşı'ndaki kahvede şaka ya da ciddi bir şekilde maziye, hayallerinde *büsbütün başka bir alemde* (Tanpınar, 1987: 110) yaşayan insanlar; aynı şekilde Cumhuri-

yet'in ilk yıllarına karşılık gelen ve temel işlevi insanın geçmişine dönmesi ve sorunların kaynağı olarak oranın adres gösterilmesi demek olan psikanalizi merkeze alan Psikanaliz Cemiyeti ve özellikle de bizzat geçmişin insanların geri çağırılması olarak da düşünülebilecek ruh çağırma ayinlerinin yapıldığı İspritizma Cemiyeti'nin teşekkülü; geçmişin bir yerde kayıp bir hazine gibi insanlar tarafından tekrar ele geçirilmeye çalışıldığını gösterir. Bu temayül zirvesini ve imkânsızlığını Halit Ayarcı'nın Nuri Efendi'nin fikirlerinden yola çıkarak oluşturduğu ve Saatleri Ayarlama Enstitüsü olarak somutlaşarak bütün topluma sirayet eden yaklaşımlarında en açık ve ayrıntılı bir şekilde gözler önüne serecektir.

İşte Halit Ayarcı'nın bu girişimleri Nuri Efendi'nin fikirlerinin ve sözlerinin doğruluğunu göstermekten ziyade asıl onun yerine konabilecek özgün bir fikrin, yaklaşımın ortaya çıkmamış ya da üretilmemiş olmasını ve bunun eksikliğini bariz bir şekilde kanıtlamaya yol açmıştır. Neticede artık para da imkân da kadro da vardır; ancak eksik olan şey içeriktir ve sorun, yeni dönemin kendi manevi motivasyonlarını kendisi oluşturamayıp geçmişten kopya çekmesi ve kendi şartlarında anlamlı, tutarlı ve belki de gerekli olan bir içeriğin modernleşmenin hayata sirayet ettiği yeni dönemde tutarsız ve gülünç bir hâle gelmesidir. Kendi şartlarına uygun ve anlamlı olan tutum ve davranışlar silsilesinin ahlakî dejenerasyonun yoğun ve teknik ilerlemenin hâkim olduğu bir dönemde artık geçerli olmasını beklemek boşunadır.

Bu başarısızlıkla sonuçlanan süreci başlatan hadise Halit Ayarcı'nın Hayri İrdal ile tanışmasıdır. Büyükdere'deki lokantada Hayri İrdal'ın yaptığı İspritizma Cemiyeti'ndekilerin yaptığına benzer, geçmişin insanların ruhlarını çağırmasa da onların kişiliklerini, fikirlerini ve sergüzeştlerini aktarır. Bu yemekten sonra gelişen süreçle birlikte Hayri İrdal'ın refahının giderek arttığı görülür. Kahvecibaşı Cami'nin mezarlığının parmaklığını Yahudi bir eskiciden otuz misli fiyatına bu dönemde geri alır. Bir tür “*lüküs hayat*” içinde yer alan Hayri İrdal, maddi olarak birçok imkâna kavuşmuştur. Hatıralarını kaleme aldığı sıralarda Villa Saat'te yaşamaktadır. Ancak bu yeni hayat biçimi önceki değerlerin dejenere olması anlamına da gelir. Daha ilk günde Halit Ayarcı'nın yeğeni Nermin Hanım'ın bu devirde erkeklerin karılarını kıskanmasının gereksiz olduğunu belirten sözleri, içine girilen yeni yaşam biçiminin ahlâk anlayışını ilk anda sezdirir. Devamında gelişen hadiseler bu yaklaşımı doğrular. Hayri İrdal'ın Selma Hanım ile dost hayatı yaşaması ve diğer kadınlara yönelik yaklaşımları onun ahlâkî açıdan farklı bir yaşam algısı içinde olduğunu gösterir. Diğer taraftan Halit Ayarcı da karısının tavla arkadaşıdır ve kızına Halide ismini koyacaktır. Nasıl bir tesadüftür ki Halide her geçen gün Halit Ayarcı'ya biraz daha benzemektedir. Dolayısıyla üstü kapalı bir şekilde de olsa aslında Halide'nin Hayri İrdal'ın değil, Halit Ayarcı'nın kızı olduğu ima edilir. Buna benzer bir olay Hayri İrdal'ın

ilk döneminde Abdüselam Bey'in yine kız çocuğuna Hayri İrdal'ın annesinin adının yerine sanki kendi kızımımişçasına kendi annesinin adı olan Zehra'yı koyması, artık aklî dengesini yitirmeye başladığı sıralarda ona anne diye hitap etmesi ve mirasını ona bırakmaya kalkmasıdır. Hayri İrdal'ın ilk dönemindeki bu hadise o dönemin tuhaflıkları ve bu tuhaflıkları sergileyen kişiler ile ilgili bir anekdot olarak ön plana çıkar. İkinci döneminde ise söz konusu hadise, yani kızının bir başkasının kızı olması durumu bu kez somut ve maddi delillerle desteklenir. Dolayısıyla benzer iki hadise üzerinden, geçmiş ile şimdiki zaman arasında bir mukayeseye imkân veren bir durum söz konusudur.

Maddiyatın eksikliğinin soyut değerleri ön plana çıkarttığı bu ilk dönemi en iyi Nuri Efendi ve onun felsefî yaklaşımları karakterize ederken, onun fikirlerinden destek alarak Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nü kuran Halit Ayarcı ise maddi gelişmeyi karakterize eder. Bütün bu anlatımlardan sonra romanın sonlarında Halit Ayarcı'nın “..biraz refaha kavuşunca eski dünyanız içinizde tepmeye başladı.” (Tanpınar, 1987: 278) şeklindeki sözlerinde olduğu gibi geçmişe özlem şimdiki zamanın koşullarına galebe çalar. Zira artık maddiyata kavuşulmuştur, eksik olan maddiyat değil, maneviyattır ve insan hep eksik olanı tamamlama arayışı içinde olur. Böylelikle roman ‘uygun bir maddi gelişmeden yoksun bir içerik’ ile ‘uygun bir içerikten yoksun maddi bir gelişme’nin mukayesesi üzerinde kendi dengesini kurmaya çabalayan, hayatının iki dönemini Villa Saat’e monte ettiği Kahvecibaşı Camii’nin mezarlığının parmalıklarıyla, Boğaziçi’ndeki eski bahçeden söktürüp Villa Saat’in bahçesine diktirdiği sedre ağacıyla bağlamaya çalışan Hayri İrdal’ın, onun örneğinde de bütün toplumun trajedisinin geniş ölçekteki boyutlarını ima eden bir yaklaşım arz eder.

Saatleri Ayarlama Enstitüsü’nde La Mancha’lı Yaratıcı Asilzade Don Quijote’nin Etkileri

La Mancha’lı Yaratıcı Asilzade Don Quijote, esas itibariyle Don Quijote adını alan bir kahramanın ve sonrasında ona refakat eden Sancho Panza’nın hikâyesidir, olay örgüsü onların etrafında şekillenir. Roman, şövalyelik kurumunun ve şövalyelerin artık geçmişte kaldığını, orta çağ koşullarının çok uzağında olan bir yaşam düzeni içinde geçerliliğinin olmayacağı şeklindeki görüşün sağlamasını yapar. Eserin başında yer alan “Önsöz” kısmında da ana hatlarıyla bu konuya temas edilir. Dolayısıyla kendi zamanını ve koşullarını yitiren düşünce ve eylemlerin sonraki dönemlerde hayata geçirilmesinin beyhude olduğu ve bunu yapmaya çalışanlar için ancak gülünç durumlara sebebiyet vereceği noktasındaki bir tespit bu bağlamda rahatlıkla yapılabilir.

Don Quijote-Sancho Panza / Seyit Lûtfullah-Hayri İrdal: Don Quijote’nin bütün eser boyunca sergilediği tutum, davranış ve yaklaşım-

larının *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* romanındaki yansımaları aranıldığında zengin bir içerikli karşılaşıldığını söylemek mümkündür. *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*'nde Don Quijote'ye benzeyen bir değil birkaç kahraman vardır. Sancho Panza'ya benzeyen bir kahraman olan Hayri İrdal'ın etrafında her zaman Don Quijote'ye benzer kahramanlar bulunmuştur ve o, hayatı boyunca Sancho Panza karakterini sergilemek durumunda kalmıştır. Hayri İrdal'ın etrafındaki ilk Don Quijote Seyit Lûtfullah'tır. "*Vefa ile Küçükpazar arasında, bir yokuşun üzerinde harap bir medresede –âdeta bir baykuş gibi- oturan*" (Tanpınar, 1987: 33) Deli Seyit Lûtfullah'ın kişiliği hakkında romanda şu bilgiler verilir:

Onun acayip gölgesi doğrudan doğruya yalanın boşluğunda yüzüyordu. O maskenin, yahut ödünç kişiliğın kendisi idi. Çok hayalî bir piyeste asıl baş rolü, hakikatin tam inkârını üzerine alan aktör tasavvur edin ki, oyunun yarısında sahneyi, ödünç şahsiyetini günlük hayatında yaşamak için bırakmış olsun ve o kıyafetle ve karakterle şehre, sokağa insanların arasına fırlasın. İşte bu küçük gruba bir yığın merakı, ihtirası aşıl原因, onların kendi başlarına kalmış olsalar çok tabii geçecek hayatlarını alt üst eden Seyit Lûtfullah bu çeşit bir adamdı. Onda yalanın nerede başladığı ve nerede bittiği bilinmezdi (Tanpınar, 1987: 36).

İfadelerinin devamında, Seyit Lûtfullah'ın söylendiği gibi Medineli ve seyit olmadığını belirten Hayri İrdal, Nuri Efendi'ye göre onun seyitliğinin vaktiyle Irak tarafında nikahlandığı bir kadından geldiğini belirterek, şu bilgileri aktarır:

Aslen Büllüçtu. Memleketini çok gençken bırakmış, hemen bütün Şarkı gezdikten sonra İstanbul'a gelmiş, Arap Camiinde güzel ve yanık sesiyle okuduğu Kur'anlarla dikkati çekmiş, bu sayede Emirgân'da oturan çok zengin bir ailenin bahçıvanının kızı ile evlenmiş, hattâ bu sayede vâzlık bile koparmıştı. Bu ilk gelişinde kendisini tanıyanlar, mazbut, mutaassıp bir şeriatçı olduğunu, vazalarında, münakaşalarında etrafı âdeta yıldırıldığını anlatırlardı. Babamın söylediğine göre bu vaazlarda Seyit Lûtfullah hemen hemen insan hayatında ibadetten başka bir şeye müsaade etmez, yemekten, içmekten konuşmağa kadar her şeyi yasak edermiş (Tanpınar, 1987: 36).

Seyit Lûtfullah'ın hayatında bu ilk devre üç yıl sürer, karısının ölümü üzerine her şeyi bırakarak yeniden seyahate çıkar, ancak on sene sonra, Meşrutiyet'ten iki sene önce İstanbul'a döner, yıkık medrese odasına yerleşir. Ancak yeni dönemde Hayri İrdal'ın gözlemlediği farklılıklar söz konusudur:

Fakat bu dönen Seyit Lûtfullah artık eski adam değildi. Gözlerinden biri akmış, ağzı hafifçe çarpılmış, bütün vücudu büyük ha-

reketlerine zarar vermiyen, fakat onları bir türlü serbest de bırakmıyan, her uzuv için ayrı, küçük, manasız ve lüzumsuz bir yiğın dar sahalı harekette kendisini dağıtan bir tik kaplamıştı. Sol kolunu durmadan araba çeker gibi ileriye geriye götürüyor, ensesini kulunç kırar gibi büküyordu. Sol ayağı ise her zaman için ağırdı. Meşin gibi esmer, çarpık yüzü ile uzun boyu yüzünden daha fazla göze batan kamburu ile Seyit Lûtfullah benim gördüğüm zamanlarda, insandan ziyade peşinden koştuğu defineleri bekliyen bir ecinniye benziyordu. Halbuki gençliğinde daha ziyade güzel sayılmış.

Bu değişikliği gaip âlemle yaptığı mücadelelere yorardı. Ona göre Savuç Bulak'ta, bilmem hangi zaviyede misafir kaldığı zamanlarda behemehal bir huddam tedarikine çalışmış, fakat iyi saatte olsunların pek aksisine tesadüf etmiş olacak ki bu hale gelmişti. Nuri Efendi ondan bahsederken, "Havass-ı Kur'an böyledir, onunla oynayanlar işte bu hale gelirler" der, fakat tek zaafı olanecessüsü yüzünden, küfürle omuz omuza yürüyen bu adamdan bir türlü vazgeçemezdi (Tanpınar, 1987: 36-37).

Hemen herkesin Seyit Lûtfullah için ayrı bir fikri vardır. Aristidi Efendi'ye göre o bir şarlatandır ve vücudundaki değişiklikler daha ziyade eksik tedavi edilmiş bir frenginin izleridir, ancak onun birkaç eski yazmadan getirdiği formülleri Abdüsselam Bey'in hatırı için tatbika çalışan da yine Aristidi Efendi'dir. Abdüsselam Bey, eriyip tükenmiş servetinin telafi imkânlarını Aristidi Efendi'nin laboratuvarlarındaki altın yapma çalışmalarına bağlamakla beraber Seyit Lûtfullah'ın gaipler dünyasındaki münasebetini de gözden kaçırmaz ve Kayser Andronikos'un hazinelerini bir gün bulacağına inanır. Hayri İrdal'ın babasına göre ise o, yalancı bir esrarkeştir. Esrar kullandığını inkâr etmeyen Seyit Lûtfullah hakkında devamında şu bilgiler verilir:

Onu dinlerken bir tarafı ile orada, bizim görmediğimiz o âlemde firuze saraylarda, altın, mücevher, sırmalı kumaşlar bin çeşit tadılmamış güzellikler arasında yaşadığına inanmamak zordu. Hattâ orada, o hazlar âleminde Aselban adlı bir de sevgilisi vardı. Tıpkı masallarda olduğu gibi hiç solmayan güller arasında, berrak havuzların başında bülbül sesleri, gül ve yasemin kokuları, serin su şakırtıları içinde kendisi kadar güzel cariyeleriyle saz sohbetleri yapıp eğlenen, yahut penceresinde tek başına oturup dostumuzu düşüne düşüne gergef işleyen bu sevgilinin, güzelliğini hepimiz ezberden bilirdik. Aselban'ın geceden daha siyah saçları, yıldızlardan daha parlak bakışları, yaseminden beyaz teni, sülünlere hasret ettirecek edalı yürüyüşü vardı (Tanpınar, 1987: 38).

Bununla birlikte Seyit Lûtfullah'ın Aselban'a kavuşması için bazı koşullar gereklidir:

Yazık ki, kendisini seven bu harikulâde sevgili ile tam visal şimdilik bir çeşit “emr-i muhal” idi. Evvela Kayser Andronikos’un hazinesi bulunacaktı. Bu definenin bulunması gaip alemdekilerin, yani Aselban’ın ana ve babasının ve bilhassa çok hiddetli ve Aselban kadar güzel kardeşinin sevgiliye erişmesi için koştuıkları şarttı. Çünkü bu define bir tılsımdı. Haddizatında servete hiç ihtiyacı olmıyan, yahut bütün ihtiyaçlarını gaipten tedarik eden Seyit Lûtfullah’ın bu define işi ile uğraşmasının tek sebebi işte bu şarttı. Onu çıkarttıktan sonra Aselban bizim gibi insan kılığına girecek, Seyit Lûtfullah hakikî çehresini alacak, yani güneş gibi bir şey olacak ve iki emsalsiz güzellik birbiriyle birleşecekler ve dünyamızda hakikî bir iktidar içinde mesut yaşıyacaklardı.

Çöküntü anlarında bu işin bütün güçlüğü, hatta imkansızlığını iyiden iyiye ölçmüş gibi meyus, biçare yaşayan Seyit Lûtfullah, büyük neşe ve iç açılış anlarında -yani mastor olduğu zamanlarda- kendisinin bizim gördüğümüz insan olmadığını, onu asıl çehresiyle kamaştırıcı güzelliği içinde görebilmemiz imkansızlığını söylediler. Anlattığına göre bu sır âleminde Aselban’ın dizleri dibinde yaşayan dostumuzun şimdi Amerikan filmlerinde seyrettığımız Şark prensleri, Hint racaları gibi bir şey olması gerekirdi (Tanpınar, 1987: 36).

Devamında Seyit Lûtfullah’ın Aselban ile olan birlikteliklerinden bahsedilir. Onunla ava giden Seyit Lûtfullah’ın av ve babasının sarayıyla ilgili abartılı ifadeleri buna örnektir. Seyit Lûtfullah için bu saadetin tek lekesi ise Aselban’ın ancak kendisini çağırdığı zamanlar oraya gidebilmesidir. Bu davet olmadığında aylarca Seyit Lûtfullah paçavralar gibi perişan hâlde yıkık dolaşır, rasgeldiklerine karşı titiz, huysuz ve kavgacı bir tutum takınır. Romanda Seyit Lûtfullah’ın bu dönemlerdeki hâllerinden örnek de verilir. Buna göre böyle anlarda elindeki kuvvetlerle düşmanını harap edeceğini belirtir, *Şahıs benim ne olduğunu biliyor mu acaba?* (Tanpınar, 1987: 40) gibi kendisini yücelten sözler söyler, bir tür sarhoşluk hâli olan bu anlarında kendisini ölümün ve hayatın efendisi addeder, hiddeti geçtikten sonra ise onun için başka türlü bir yeis başlar. Hayri İrdal’ın babası bile onun bazı kuvvetlerine inanır. Öyle ki dükkânı ve ailesi yanan fırıncı Ahmet Efendi örneğinden hareketle korkulan bir kişilik olarak ön plana çıkar. Devamında şu ifadelere yer verilir: *“Seyit Lûtfullah’ın yüzünü duvara çevirerek konuştuğu huddamı ile baktığı falların doğru çıktığı, bazı asabî hastalıklarda nefesinin ve bilhassa elinin çok iyi tesir ettiği daima söylenirdi”* (Tanpınar, 1987: 40).

Bu sözlerin akabinde yine bir saatin kaybolmasına ilişkin bir anekdotla bu durum örneklenir. Yatıp kalktığı medrese odasını da yine iyi saatte olsunların emriyle seçtiğini belirtir. Bu odada Aselban’ın hediyesi bir kaplumbağa ile birlikte yaşar. 1909 yılında gerçekleşen bir önemli hadise

ise Aristidi Efendi'nin Kayser Andronikos'un hazinesini aramaya kalkıp kazmağa başlayıp, sonuçta istenilen şeye kavuşulamaması karşısında Seyit Lûtfullah'ın hazineyi eski yerine getirmenin aylarca süreceğini söylemesidir. Seyit Lûtfullah'ın asıl istediği kâinatın sırrına, maddeye ruhen tasarruf etmektir, altının imbikle değil ruhla yapılabileceğini söyler. Neticede Arsitidi Efendi 1912 yılında bu deneylerin birinde yarı yanmış hâlde bulunur.

Seyit Lûtfullah'ın İstanbul'dan sürgün edilmesi ise Yemiş İskelesi civarındaki küçük bir camide, almış olduğu esrarın da etkisiyle kendisini mehdi ilan etmesi nedeniyle gerçekleşir. Yapılan tahkikatta asıl kabahatin huddamı Abdazah'ta olduğunu belirtse de neticede Sinop'a sürülen Seyit Lûtfullah kaplumbağası Çeşminigar'ı bırakarak gider. Bir süre sonra ortadan kaybolan Çeşminigar'ın Seyit Lûtfullah'ın yanında olduğu öğrenilir. Buna göre Seyit Lûtfullah artık Seyit Bilal civarındaki Ümmi Gülsüm hazinesini aramaya çıkmıştır, Hayri İrdal'ı kendisine kardeş edinen Aselban da Kayser Andronikos'un hazinesini kardeşlik hediyesi olarak ona hediye etmiştir.

Burada ayrıntılı bir şekilde ortaya konan Seyit Lûtfullah portresinden hareketle denilebilir ki Don Quijote'nin aklını şövalye kitaplarıyla bozup bir şövalye olarak hayalindeki dünyayı gerçek hayatta yaşamaya çalışmasına benzer bir şekilde Seyit Lûtfullah da gaip âlemine kendini kaptırmış, gaip âlemine göre kendi hayatını düzenlemeye çalışmıştır. Tiyatro kumpanyalarında da oyunculuk yapan Hayri İrdal, kaleme aldığı bu hatıralarda tiyatroyla ilgili tecrübelerinden yararlanarak bir benzetme yapar. Buna göre Seyit Lûtfullah, *Çok hayalî bir piyeste asıl baş rolü, haki-katin tam inkârını üzerine alan* (Tanpınar, 1987: 40), oyunun yarısında sahneyi, ödünç şahsiyetini günlük hayatında yaşamak için bırakan, o kıyafetle ve karakterle şehre, sokağa insanların arasına fırlayan bir aktöre benzetilmektedir. Don Quijote de kendini şövalye zannederek şövalye giysileriyle burada bahsi geçen eylemin benzerini yapmış ve şövalyelik şahsiyetiyle günlük hayata atılmıştır.

Don Quijote'nin ülküleştirdiği Dulcinea del Toboso'suna karşılık Seyit Lûtfullah'ın da Aselban adlı bir sevgilisi vardır. *La Mancha'lı Yarı-ratıcı Asilzade Don Quijote* romanının ikinci cildi boyunca Don Quijote'nin temel amacı Toboso'da büyülenmiş olarak gördüğü Dulcinea'yı büyüden kurtarmak ve eski görüntüsüne kavuşturmaktır. Benzer şekilde, Seyit Lûtfullah da ancak Kayser Andronikos'un hazinelerine sahip olduğunda, Aselban'ın insan kılığına girmesi mümkün olacaktır. Yine Don Quijote'nin özellikle ilk çıkışında hanı bir şato olarak algılamasına karşılık Seyit Lûtfullah da kendi yaşadığı yeri farklı bir şekilde algılar:

Mamañih dostumuzun bana çok mahrem bir şekilde söylediklerine bakılırsa bu medrese hiç de öyle görüldüğü gibi yıkık ve ha-

rap değildi. Bilâkis muhteşem ve aydınlık bir saraydı. Nasıl biz Seyit Lûtfullah'ın hakikî güzelliğini göremiyorsak bu sarayın ihtişamını da öylece göremezdik. Ancak define meydana çıktığı zaman bu saray da som altın sütunları, firuze ve elmas kubbeleriyle parlıyacaktı. Zaten o zaman herşey yoluna girecekti. Aselban maddesiyle görünmeğe razı olacak, âşığı asıl çehresiyle ortada gezecek ve beraberce ebedî lezzetlere dolu bir hayat yaşayacaklardı (Tanpınar, 1987: 42).

Görüldüğü gibi Don Quijote'nin hanı şato sanmasına mukabil Seyit Lûtfullah da kendi kaldığı yeri saray olarak değerlendirir. Don Quijote'ye benzeyen Seyit Lûtfullah'ın Sancho Panza'sı yok mudur? Onun Sinop'a sürülüşünde Abdazah adlı bir huddamından, yani hizmetçisinden yukarıda bahsedildi. Abzadah gaip âleminin bir varlığıdır. Bununla birlikte, "Seyit Lûtfullah için gerçek hayatta bu rolü oynayan kişi kimdir?" şeklindeki bir sorunun cevabı ise Hayri İrdal'dır. Hayri İrdal'ın Nuri Efendi'nin ölümünden sonrasındaki dönemdeki yaşantısına ilişkin şu anekdot bu bakımdan dikkat çekicidir:

Öbür yandan Seyit Lûtfullah peşimi bırakmıyordu. Gaip alemle münasebette benim yardımına alışmıştı. İki de bir dükkâna geliyor, "Haydi kalk! Emir geldi. Etyemeze'e gideceğiz!" diyor. Bana izin vermesi için ustaya rica ediyor, olmazsa onu cinlerle tehdit ediyordu. Etyemez, Eyüpsultan, Vaniköy, hulasa bütün İstanbul bizimdi. Yarı topal bacağını sürükleye sürükleye, başında kirli sarığı, en ufak rüzgârda şişen cübbesi, o önde ben arkasında, karışık ve yamalı kıyafetimle dolaşıyorduk (Tanpınar, 1987: 51).

Son derece açıktır ki Hayri İrdal, bu Doğu'ya özgü Don Quijote'nin Sancho Panza'sıdır. Öyle ki Don Quijote'nin paragöz ve yükselme arzusu içindeki Sancho Panza'ya ada valiliği vaat etmesi hadisesinin bile, Seyit Lûtfullah'ın Sinop'a sürüldükten sonra Kayser Andronikos'un hazinelerini Aselban'ın Hayri İrdal'a kardeşlik hediyesi olarak bırakması hadisesinde yankısını bulduğunu söylemek mümkündür. Aynı şekilde Don Quijote'nin Rocinante adını verdiği bir atı olmasına karşılık Seyit Lûtfullah'ın bir atı yoktur; ancak Çeşminigar adını verdiği bir kaplumbağası vardır. Çeşminigar, Seyit Lûtfullah Sinop'a sürüldüğünde İstanbul'dan Sinop'a kadar giderek kendisini bulacaktır.

Don Quijote-Sancho Panza / Halit Ayarcı-Hayri İrdal: Don Quijote tipinin daha tekâmül etmiş ve yaşadığı çağa intibak etmiş hâli Halit Ayarcı'da karşımıza çıkar. Halit Ayarcı da aşağıda ayrıntılı bir şekilde gösterileceği gibi bir Don Quijote'dir ancak o kendi çağının enstrümanlarını kullanır, arkasına modernleşme sürecinin rüzgârını alarak bunu hayata geçirmeye çalışır. Bu bağlamda kereste ve sabun fabrikası sahibi bir iş

adamı olan Halit Ayarcı'nın kişiliği hakkında Sabriye Hanım'ın görüşleri son derece dikkat çekicidir:

Bilir misiniz ki alelâde işi sevmez. İş dediğin onun için evvelâ bir sergüzeşt olmalı. Kutup seyahati, kaçakçılık, her şey elinden gelir. Yalnız lâalettâyinden hoşlanmaz. Sonra tuhaf olmalı, imkânsız olmalı, herkesi şaşırtmalı ve hatta korkutmalı! Sonra da iş olmalı. Devlet memuriyetlerinde bu yüzden kalmadı. Bütün büyükler dostudur. O da bir vakitler onların arasında idi. Fakat bir türlü sevmedi. Çünkü sergüzeşt değildi. Fakat aynı zamanda inancağı bir tarafı da bulunmalı yaptığı işin... Meselâ siz zannetmem ki bu işleri ciddî bulasınız. Hâlbuki Halit Ayarcı bu işe imanla girmiştir, buna eminim. Eminim ki Saatleri Ayarlama Enstitüsü de böyledir. Yine cemiyet için çok iyi bir şey, imkânsız bir şey düşünüyor. Fakat faydalı olması büyük olması ona yetmez. Dedim ya herkesi şaşırtmak, kızdırmak, etrafta gürültü yapmak da lazım (Tanpınar, 1987: 209-210).

Buradan Halit Ayarcı'nın tuhaf, sıra dışı, şaşırtıcı, korkutucu ve çevresindekilerin dikkatini çeken işlerin, sergüzeştlerin peşinden koştuğu anlaşılmaktadır ki bütün bu nitelikler Don Quijote ve onun maceraları için de rahatlıkla kullanılabilir. O da sıra dışı, korkutucu, şaşırtıcı maceralara imanla atılmıştır.

Romanda Halit Ayarcı'nın sahneye çıkması Doktor Ramiz'in onu Şehzadebaşı'ndaki kahvede Hayri İrdal ile tanıştırmasıyla başlar. Doktor Ramiz'in refakatinde bozuk saatinin tamirine ilişkin olarak Şehzadebaşı'nda başlayan konuşmaları, başka bir saatçide devam edip Büyükdere'deki lokantada nihayet bulur. Bu lokanta onların arasına bir müddet katılan kalantor zattan da anlaşılacağı üzere üst düzey insanların yiyip içtiği bir mekândır. Burada Hayri İrdal, Halit Ayarcı'ya bütün hayatını anlatır. Hayri İrdal'ın tuhaf insanlarla yüklü olan bu geçmişine Halit Ayarcı'nın bakışı ise şu şekildedir:

Fakat Halit Ayarcı, Seyit Lûtfullah'ı tutmuyordu. O daha ziyade Nuri Efendi üzerinde çalışıyordu. Hatta rahmetli üstadımın takvimlerine, arasıra çıkarttığı zayıçelere, yazma kitaplarda bulunduğu simya reçetelerine de pek kulak asmıyordu. Yalnız saatçiliğiyle meşguldü.

Çaresiz ben de sözü o tarafa döktüm. Onun yukarda bahsettiğim sözlerini hafızamda kaldığı kadar naklettim. Halit Bey hemen her cümlemin arkasından:

-Olur şey değil... diyordu. Böyle bir adam aramızda bulunsun... Monşer, bu tam filozof, hem de muhtaç olduğumuz filozof. Zaman felsefesi. Anladınız mı? Zaman, yani çalışma felsefesi... siz

de filozofsunuz Hayri Bey, hem hakikî bir filozofsunuz! diyordu (Tanpınar, 1987: 177-178).

Bu konuşmadan sonra, çok geçmeden Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nün çekirdeği olan küçük daire açılır. Bu kurumun kurulmasının arka planında yatan gelişmeler romanda şu şekilde özetlenmektedir:

Ben Halit Beye bir şeyler anlatmıştım. Halit Bey birbirini tutmayan saatlere bakmış ve o esnada işsiz olduğunu hatırlamıştı. Başka insanlar ona inanmıştı. Bu esnada şehrin saatleri birbirini tutmadığı için büyük bir zata ait cenazede mühimce bir zat bulunamamıştı. Bu yüzden on günün içinde bize bir bina bulmuşlar, ücret ayırmışlar, iyi kötü döşemişler, bu yetmiyormuş gibi gün geçtikçe eksiklerimizi tamamlıyorlardı. Böyle iş olur muydu? Hayata yeri neydi bunun? (Tanpınar, 1987: 187)

Kurumun felsefesi ise Nuri Efendi'nin sözlerine dayanır:

İkinci ayın ortasına doğru Halit Ayarcı bir gün daireye uğradı. Beraberce Nuri Efendi'nin hatırlayabildiğim sözlerinden yüz kadar slogan tertip ettik. "Maden kendiliğinden ayar kabul etmez", "Ayar saniyenin peşinden koşmaktır". Bazan bunlara Halit Ayarcı'nın kendi buluşları da karışıyor ve onlar daha manalı oluyordu. "Müşterek zaman müşterek iştir", "Hakikî insan zaman şuurdur", "Refahın yolu sağlam bir zaman anlayışından geçer" gibi şeylerdi bunlar.

Bundan sonra bunların basılmasına nezaret işi başladı. Her birinden biner tane basıyor ve şehre dağıtıyorduk. Üçüncü aya doğru Halit Ayarcı enstitünün teşkilatını hazırlamış olduğunu bir sabah bize müjdeledi. Ondan sonra esbabı mucibe layihasını yazmaya başladı. Böylece hiç işi olmıyan enstitümüz yavaş yavaş kendi varlığının etrafında bir yığın iş peydahlamış oldu (Tanpınar, 1987: 186).

Böylelikle Nuri Efendi'nin saat ve zamanla ilgili birtakım sözlerinden hareketle önce Enstitü, ardından sloganlar, yönetmelik teşekkül eder, kendi örgütlenmesini gerçekleştiren Enstitü ayar istasyonları ve nakit ceza sistemi aracılığıyla bütün topluma mal olur.

Don Quijote yazılmış şövalye kitaplarının kurbanıydı. Ancak Halit Ayarcı için yazılmış kitaplar söz konusu değildir. İlk olarak Nuri Efendi'nin sözlerini sloganlaştırarak bir arka plan oluşturulmaya çalışılır. Akabinde Don Quijote'de olduğu gibi önceden yazılan ve okunan kitapların aksine tarihsellik Halit Ayarcı tarafından Hayri İrdal'a gerçekte yaşamayan bir kişi hakkında *Şeyh Ahmet Zamanî ve Eseri* adlı bir kitap yazdırılarak sağlanır. Baştan aşağı uydurma olan bu kitap birçok olumsuz tepkinin de kaynağını oluşturur. Nuri Efendi'nin birtakım tespitleri bir

kartopunun giderek büyümesi gibi bir çığ hâlini alır. Saat Sevenler Cemiyeti ve Saatileme Bankası kurulur. Dolayısıyla Don Quijote için şövalyeliğe ilgili kitapların gördüğü işlevin benzerini Halit Ayarcı için de Nuri Efendi'nin sözleri ve peşi sıra Ahmet Zamanî Efendi üzerine yazılan kitap görür. Geçmişteki hayatın bazı noktalarına değinen birtakım pratik sözler bütün hayatı kapsayan bir felsefeye dönüştüğünde ortaya böylesine absürt bir kurum çıkar. Hayri İrdal'ın halası da dâhil olmak üzere, adeta tüm toplumu esir alan bu çılgınlık iç çelişkilerini de yaşamaya başlar. Çalışanlar kendi çalıştıkları kurumun saat şeklinde bir mimariyle inşa edilmesine karşı çıkmazlarken kendi oturacakları evlerin bu şekilde imar edilmesine itiraz ederler. Bu Halit Ayarcı için bir mağlubiyettir. Peşi sıra ecnebî heyetin teftişi ile tasfiyesine ilişkin kararlar beraber bu absürt kurum ve faaliyeti, hayatın ve gerçekliğin dışında kalır. Don Quijote'yi dev zannettiği yel değirmenleri savurmuştu, bütün maceralarında herkesten, yaygın olandan farklı yanlış algılarının sonuçlarıyla karşılaşmıştı, benzer şekilde Halit Ayarcı'yı ise saat şeklinde yapmak istediği binaları normal bina şeklinde yapmak isteyen çalışanların pratik ve bencil yaklaşımları savurur, konuya bakışta ve algılamada büyük farklılık burada da söz konusudur:

Umumun parası sarf edilirken o kadar cömert, hasbî, kayıtsız şartsız yenilik taraftarı olan, benim eserimle övünen insanlar, şimdi kendi menfaatleri ortaya konunca birdenbire dönmüşlerdi. Hatta Halit Ayarcı'yı bile artık dinlemiyorlardı.

"İnsanla bu kadar oynanmaz ki, a canım!.." sözü dillerinden düşmüyordu. Hulâsa herkes kendisi olmuştu. Ve bunun için herkes birbirine benziyordu. Halit Ayarcı bütün bunlardan muzdarip, ne yapacağını şaşırılmış, ikide bir gelip bana şikâyet ediyordu.

-Nasıl olur? diyordu, nasıl olur? Dünyanın en modern müessesesinde, en mükemmel ve yeni şartlar altında ve bu kadar yenilik içinde çalışan bu insanlar bu işi nasıl anlamazlar? O halde enstitüde ne işleri var. Niçin yeni binayı alkışladılar? Niçin bizi tebrik ettiler? Demek yalan söylüyorlar? (Tanpınar, 1987: 299-300)

Sonuçta saat evlerinin herkesin evleri gibi olmasına karar verilir, çünkü çoğunluk öyle istemektedir. Kurumun tasfiyesine ilişkin Villa Saat'te gerçekleşen toplantıda Halit Ayarcı bu hususu da ayarladığını ve tasfiyenin muntazam şekilde gerçekleşmesi için tasfiye komisyonunda herkese görev verildiğini belirtir. Hayri İrdal, bu bağlamda Halit Ayarcı'ya neden kendisinin çalışmadığını sorar ve şu cevabı alır:

-Siz, dedim, siz niye çalışmıyorsunuz?

Yüzüme hayretle baktı:

-Ben, dedi, aldandığımı anladım...

Ve iştiha ile yemeğine başladı (Tanpınar, 1987: 306).

Don Quijote de romanın sonunda yanıldığını anlar ama artık çok geçtir ve ölüme yaklaşmıştır:

Artık şuuruma kavuştum; zihnim iğrenç şövalye kitaplarını maalesef sürekli okumam yüzünden üzerine inen cehaletin karanlık gölgelerinden kurtuldu, aydınlandı. Saçmalıklarını, yalanlarını açıkça görüyorum artık; tek üzüldüğüm, gerçeği görmekte bu kadar gecikmiş olmam; yanlışımı tamir etmeye, ruhuma ışık tutacak kitaplar okumaya vaktim yok (Cervantes, 2018/2: 881).

Don Quijote son bir çare olarak vasiyetinde yeğeninden şövalye kitabı okumayan hatta şövalye kitaplarının varlığını bile bilmeyen biriyle evlenmesini ister. Aksi takdirde o mirastan men edilecektir. Halit Ayaracı da yanıldığının farkına varmıştır. Tıpkı evinde kendi döşesinde vefat eden Don Quijote gibi, o da bir kaza sonrasında olsa da kendi evinde vefat eder.

Don Quijote ile Sancho Panza arasındaki münasebetin bir benzerinin Hayri İrdal'ın Seyit Lûtfullah ile olan münasebetlerinde söz konusu olduğu yukarıda ayrıntılı bir şekilde gösterildi. Seyit Lûtfullah ve bir dönem kendisini sinema filmlerindeki karakterle özdeşleştirip ona göre yaşayan karısı Pakize nedeniyle giderek kıdemli bir Sancho Panza kişiliği kazanmaya başlayan Hayri İrdal, hayatındaki bu yeni Don Quijotevârî kişilik olan Halit Ayaracı ile münasebetlerinde de Sancho Panza kişiliğini sergileyecektir.

Hayri İrdal, Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nün Halit Ayaracı'dan sonraki ikinci kişisidir. Öyle ki bu kurum onların ikisinin tanıdıkları ve akrabalarıyla şekillenen bir kadroya sahiptir. Aşağıda romandan yapılan alıntıdan bunu görebilmek mümkündür: *Ben daha bu kadar mühim adamı nasıl selâmlayacağıma karar vermeden Halit Ayaracı beni ona, "En kıymetli yardımcım..." diye takdim etti. Hayri İrdal Bey, bu işte en büyük şansımızdır.* (Tanpınar, 1987: 190)

Ahmet Zamani Efendi ile ilgili kitap hakkında basında yer alan yazılardan birinde de şu sözlere yer verilir:

Filhakika aleyhimdeki yazı da pek öyle kızılmayacak cinsten değildi. "Bütün İstanbul halkının tanıdığı bir meczubu öne sürmekle işlenen bu hata" diye başlıyor, beni nasılsa adaletin elinden kurtulmuş alelade bir sahtekâr olmakla itham ediyor, "Şerbetçibaşı elması rezaleti henüz unutulmuşken, bir başka dalavere daha mı? diye hem bana, hem Halit Ayaracı'ya yükleniyordu. Bu yazının muharririne göre Halit Ayaracı efkâr-ı umumiye ile alay eden bir iş adamı, bir sergüzeştçi idi ve ben onun kuklasıydım! (Tanpınar, 1987: 225)

Bu konuyu Halit Ayarcı ile de konuşurlar:

-Hayır, siz kukla kelimesine kızdınız...

-Hayır ona kızmadım. Kukla olduğumu biliyorum! (Tanpınar, 1987: 225)

Bu ifadeler Don Quijote'nin Sancho Panza'yı peşinden sürükleyen ve yönlendiren baskın karakterinin bir benzerinin Hayri İrdal karşısındaki Halit Ayarcı için de geçerli olduğunu göstermektedir.

Sancho Panza para düşkünüdür. Don Quijote'nin maceralarına katılırken bir aile babası olarak çocukları, karısı ve kendisi için daha iyi bir gelecek kurmak adına para kazanmayı amaçlar, hatta efendisinin kendisine vaat ettiği ada valiliğini bu sebeple ister. İkinci cildin başında Seyit Hamid Badıncani'nin İspanyolcaya çevrilen metnini yorumlayan Carrasco onun 100 altını ne yaptığını sorar. Sancho Panza cevabında bu altınları karısı ve çocukları için kullandığını söyler ve Carrasco da onun cevabını kitabın yazarına iletmeye karar verir.

Sancho Panza Don Quijote'la beraber ikinci çıkışlarından önce şu sözlerle açık bir pazarlığa girişir:

Zât-ı âliniz bana, size hizmet edeceğim her ay için belli bir ücret tespit edin; aylığım sizin gelirinizden ödensin. Ne zaman, nasıl verileceği, verilip verilmeyeceği belli olmayan lütuflara bağımlı olmak istemiyorum ben; Tanrı yardımcım olsun (Cervantes, 2018/2: 488).

Sancho Panza'nın bu sözlerine ve devamında sarf ettiği diğer ifadelere karşılık Don Quijote gezgin şövalye kitaplarında seyislere bir ücret ödendiğini gösteren herhangi bir örnek olmadığını belirterek, ondan evine dönmesini ister, seyis olarak da Carrasco'yu seçer. Sancho Panza ise bu durum karşısında geri adım atacak ve Don Quijote ile beraber yola koyulmaya karar verecektir. Sancho Panza en sonunda yalandan da olsa bir adanın valisi olacaktır.

Hayatının ilk döneminde Don Quijote'ye benzeyen Seyit Lütfullah Sinop'a sürüldüğünde Aselban'dan Kayser Andronikos'un hazinelerini kardeşlik hediyesi olarak alan Hayri İrdal, sonraki dönemde kuklası olduğu kişinin sayesinde vali olmasa da Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nün on yıl boyunca müdür muavinliğini yapmıştır. Bu sayede yüksek gelirlere ve konfora kavuşmuştur. Don Quijote'ye benzeyen bu iki kişinin Sancho Panza'sı olan Hayri İrdal'ın onlardan aldıklarını mukayese etmek, iki dönemin arasındaki farklılığı göstermesi açısından da önemli bir göstergedir. Zira ilk dönemdeki Don Quijote'nin yani Seyit Lütfullah'ın kendisine verdiği hediyein zaten olmayan Kayser Andronikos'un hazinelerinin değil, Aselban'ın kardeşliği olduğu son derece açıktır.

Sancho Panza kişiliğinin temsilcisi Hayri İrdal'ın başlıca sorunlarından biri geçim sıkıntısı iken bir diğeri de kızının sıradan hatta sakat bir kişiyle, Topal İsmail ile evlenmesi ihtimalidir. Sancho Panza da karısına vali olduğu takdirde bir prenses olarak kızının daha iyi biriyle evleneceğini söyler: “*Yemin ederim*” dedi Sancho, “*Tanrı bana bir valilik kısmet ederse, Mari Sancha'yı öyle soylu biriyle evlendireceğim ki karıcığım, Señora diyecekler kendisine*” (Cervantes, 2018/2: 478).

Sancho Panza'nın valiliği bırakması böyle bir sürecin gelişmesini engelleyecektir. Zehra örneğinde Hayri İrdal benzer bir durumu yaşar. Kızını Topal İsmail'e vereceği gün Halit Ayarçı'yla tanışır ve sonrasında gelişen hadiselerle kızı Zehra gerçekten de kendine daha iyi bir koca bulur. Bu olay romanda şu cümlelerle belirtilir:

Zehra enstitüde pek az kaldı. O ayar istasyonlarında çalışmayı tercih etmişti. Ve o sayede evlendi. Ve tabii evlenir evlenmez kocasını yelkovan şubesi şefi ve mütehasısı yaptık. Damadımı da dışarıda bırakacak değildim ya! (Tanpınar, 1987: 208-209)

Hayri İrdal da Sancho Panza gibi para konusunda hasistir ve bu durum Halit Ayarçı'nın da dikkatini çeker:

-Hayır hiçbir suretle... Eğer içinizde bu kurt olmasa, Cemal Bey'den veya herhangi bir adamdan korkmanıza imkân yoktur. Sizdeki korku kendinize imansızlıktan. Siz siniksiz. Sadece para için çalışıyor, ferdi saadetinizi düşünüyorsunuz. Müessesenin yeni açıldığı devirde de öyle değil miydi? Hademe maaşınızı keserler, diye korkmuyor muydunuz? Beni her teşebbüsten men etmeye kalkmadınız mı? (Tanpınar, 1987: 250)

Sancho Panza valilikten sıkılınca orayı bırakarak Don Quijote'nin yanına gider. Onun valilikten ayrılmasına ilişkin şu sözleri dikkat çekicidir:

Beyler, yol açın bana, bırakın eski özgürlüğüme döneyim. Bırakın gidip eski hayatımı arayayım, bu yaşadığım ölümden dirileyim. Ben vali olmak için, cezireleri, şehirleri düşman saldırısından korumak için doğmamışım (Cervantes, 2018/2: 768).

Hayri İrdal'ın da Saatleri Ayarlama Enstitüsü'ndeki yüksek konumuna rağmen tıpkı Sancho Panza gibi eski yaşamını arzuladığı bizzat Halit Ayarçı tarafından dile getirilir:

Evet onu biliyorum. Zaten siz de saklamadınız. Bir huyunuz var, hiçbir şeyi saklamıyorsunuz. Hakikat şu, değil mi aziz dostum, biraz refaha kavuşunca eski dünyanız içinizde tepmeye başladı. Fedakârlığı lüzumsuz ve fazla buluyorsunuz? (Tanpınar, 1987: 278)

Halit Ayarcı'ya göre Hayri İrdal bu hayatı bırakamayacak şekilde ailevî ve özel yaşamıyla ona saplanmıştı. Tartışmanın devam eden kısmında yeni yaşamın maddi yönünün ağırlığı üzerinde durulur:

Doğru ya bütün olur ya hiç olmaz... Dostum, sizin bahsettiğiniz sağlam kıymetler ancak bir lokma, bir hırka yaşamaya razı olanlar içindir. Sizin gibi herşeyi ve hepsini birden isteyenler için değil! Bütün ve halis şahsiyet her şeyden evvel kendisiyle yetinmeyi icap ettirir (Tanpınar, 1987: 279).

-Bu alemde hiçbir hesap, hiçbir bağlanma bedava değildir. Hepsi aynı fedakarlıkları ister. Ve en iyiden en kötüye bir adımda geçebilir (Tanpınar, 1987: 279).

Halit Ayarcı sözlerinin devamında “*Razı mısınız, vazgeçiyor musunuz?*” (Tanpınar, 1987: 279) diye sorar, Hayri İrdal'ın cevabı “*Hayır*”dır (Tanpınar, 1987: 279). Dolayısıyla niyet ve istek itibarıyla eski yaşama dönmeyi arzulasa da imkânların el vermemesi nedeniyle Sancho Panza'nın başardığı bu geriye dönme isteğini gerçekleştiremez. Bununla beraber Villa Saat'in “*verandasına ve mevsim çiçekleriyle dolu bahçesine açılan kapı penceresine*” (Tanpınar, 1987: 46) taktığı Kahvecibaşı Camii'nin mezarlığının parmaklığı ve bahçesine diktirdiği sedre ağaçlarıyla geçmişle bağlantısını kurmaya çalışır.

La Mancha'lı Yaratıcı Asilzade Don Quijote romanının ikinci cildinde Seyyid Hamid Badincani'nin söz konusu eserinin sayesinde Don Quijote ve Sancho Panza'nın toplumca tanınır ve geçmişleri bilinir insanlar haline geldiği anlatılır. Öyle ki Sancho Panza'nın 100 altını ne yaptığı herkesi ilgilendirir hale gelmiştir. Bu durumun *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* romanındaki yansıması ise gerçekte olmayan Şerbetçibaşı Elması ve bu nedenle Hayri İrdal'ın çevresindekilere açıklamalar yapmak zorunda kalması ve devamında gelişen süreç olarak değerlendirilebilir.

La Mancha'lı Yaratıcı Asilzade Don Quijote romanında Seyyid Hamid Badincani'nin yazdığı kitap ve yanı sıra gitmediği hâlde Zaragoza'ya gitmiş gibi onları gösteren diğer kitabın gördüğü işlevi ise, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* romanında Ahmet Zamanî Efendi'yle ilgili kitabı yayımlandıktan sonra Hayri İrdal hakkında yazılan yazılar görmüştür. Kiptan hareketle Hayri İrdal'ın şahsına da değinen yazıların akabinde karısıyla yapılan röportaj adeta bambaşka bir Hayri İrdal portresinin toplumda egemen olmasına yol açar. Yine, Cemal Bey'in yazısını da bu bağlamda değerlendirmek mümkündür.

Saatleri Ayarlama Enstitüsü romanından aşağıda alıntılanan cümlelerde tasvir edilen sahne de *La Mancha'lı Yaratıcı Asilzade Don Quijote* adlı romanın etkisi bağlamında ele alınabilir:

-Değişeceksiniz, Hayri Bey, değişeceksiniz... Saatleri Ayarlama Enstitüsü her şeyden evvel kendisine inanılmaya muhtaçtır.

Ve birdenbire yerinden fırladı, yere çömeldi. Oturduğu sandalyeyi bir ayağından ve en dibinden tutarak havaya kaldırdı, sonra kolunu hiç bükmeden dimdik ayakta kalktı ve hep aynı vaziyette odanın içinde dolaştı. Sonra başını arkaya doğru eğerek elindeki sandalyeyi bir ayağı ile tam burnunun ucuna oturttu ve iki yana açtığı kollariyle muvazenesini araya araya odanın içinde yavaş yavaş gezinmeğe başladı.

Sandalyeyi bıraktınca geniş bir nefes aldı. O zamana kadar vücudunun güzelliğini anlamamıştım. Hakikaten çok güzel ve çevik adamdı. Her tarafından adeleler kabarıyordu.

-Niye alkışlamadınız? diye bana sordu. Şaşırdınız da onun için değil mi? Benim bu cinsten seksene yakın marifetim vardır. İstersem herhangi bir sirkte kendime daima iş bulurum (Tanpınar, 1987: 202).

Bu sahnenin kaynağı olarak *La Mancha*'lı Yaratıcı Asilzade Don Quijote romanının ilk cildinde yer alan şu satırlar gösterilebilir:

Aslında saygıdeğer efendim, çok güzel söylediniz; vicdan azabı duymadan, sizi delilikler yaparken gördüğüme yemin edebilmem için, hiç değilse bir tanesini görsem iyi olurdu; gerçi sizin burada kalışınızla âlâsını gördüm ama, neyse."

"Ben sana dememiş miydim?" dedi Don Quijote. "Dur Sancho, bir çirpıda yapıveririm."

Acele pantolonunu çıkartıp don gömlek kaldı, sonra birdenbire bacaklarını iki kere havaya savurup başı yerde, ayakları havada iki takla attı ve öyle bir gösteri yaptı ki, Sancho bir daha görmemek için Rocinante'nin dizginlerine asılıp döndürdü ve efendisinin delirdiğine yemin edebileceğine kanaat getirdi (Cervantes, 2018/1: 217-218).

Saatleri Ayarlama Enstitüsü romanından bu tespiti destekleyen bir başka alıntı ise aşağıda yer almaktadır:

Ben boynumu büktüm. Hiç olmazsa bu işte beni anlayacaklarını sanıyordum. Altı saattir beraberinde bulunduğum, her hareketine hayran olduğum adam da deli idi. Bunun böyle olması için boğazıma sarılmasına, soyunup çırpıplak orta yerde takla atmasına hiç ihtiyaç yoktu (Tanpınar, 1987: 180).

Bu alıntılarda ve açıklamalarda da görüldüğü gibi Halit Ayarcı'nın kişiliği ve davranışlarının anlaşılmasında Don Quijote başlıca anahtar işlevini görmektedir.

Diğer Benzer Yönler: Seyit Lûtfullah ve Halit Ayarcı, Hayri İrdal'ın hayatının farklı dönemlerindeki Don Quijotevârî kişiliklerdir. Bununla birlikte bu kişilikler Hayri İrdal'ın hayatına peşi sıra girmezler. Biri çocukluk ve gençlik, diğeri olgunluk döneminin insanlarıdır. Ancak dikkat çekici bir şekilde Seyit Lûtfullah'ın sürgün edilmesinden sonra Hayri İrdal'ın yolu bu kez Don Quijotevârî bir kişilikle değil, bizzat eserin kendisiyle kesişir. Seyit Lûtfullah'ın nefyinden sonra tiyatro oyunculuğuna başlayan Hayri İrdal'ın oynadığı oyunlardan birinin de “Don Kişot” olması bu bağlamda dikkat çekicidir:

Neler oynamıyorduk? Repertuvarımızda her türlü şaheser vardı. Hiçbir Don Kişot bizim kadar cesaretle ve iç rahatı ile yel değirmenlerine hücum etmemiştir (Tanpınar, 1987: 63).

Don Quijote Hayri İrdal'ın yakasını sonraki yıllarda da bırakmaz. Yukarıda da belirtildiği gibi Hayri İrdal'ın ikinci karısı Pakize'de de biraz Don Quijote'lik vardır. Don Quijote nasıl aklını şövalye kitaplarıyla bozmuşsa Pakize de filmlerle bozmuştur:

Kendisini bâzan Jeanette Mac Donald, bâzan Rosalinne Russel sanan, beni Charles Boyer ile, Clark Gable ile, William Powell ile karıştıran, bir gün evvel komşu kızını Martha Egerth'e benzettikten sonra ertesi gün pencereden: “Martha kardeşim, nereye gidiyorsun böyle?” diye seslenen bir kadınla evlenmedinizse bu işin acayıpliğini size anlatamam (Tanpınar, 1987: 124).

Hayri İrdal'ın karısıyla paylaştığı hayatı bu yanlış algılamaların etkisinde şekillenirken, önce anne ve babasının ölümleri, sonrasında da kız kardeşlerinin evlerine yerleşmesiyle Pakize'nin ayakları yere değmeye başlar.

Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nün La Mancha'lı Yaratıcı Asilzade Don Quijote ile benzeşen bir başka yönünü ise insanlarla ilgili olarak yapılan tasniflerde görmek mümkündür. Eserin ikinci cildinde Don Quijote kendisini eleştiren yeğenininki ancak asilzadelerin şövalye olabileceğini iddia etmesi üzerine soy konusuna değinir ve şu tasnifi yapar:

Bir, mütevazı bir başlangıcı olan, zamanla yayılıp genişleyerek yüceliğin doruğuna ulaşanlar; iki, başlangıçta parlak olup bu parlaklığı koruyanlar ve başlangıçtaki benliklerine hâlâ sahip olanlar; üç, başlangıçta büyük olup piramit gibi küçülerek, azalarak bir nokta, bir sıfır halinde son bulanlar, ki tabanına kıyasla piramidin ucu da bir hiçtir; dört, ki en çok görülenler bunlardır, ne

başlangıcı iyi, ne ortası düzgün, sonu da böyle bitecek olanlar; yani serfler ve sıradan insanlar gibi isimsiz soydan olanlar (Cervantes, 2018/1: 484).

Don Quijote sözlerinin devamında bu tasnifini örneklendirme yoluna gider. *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*'nde ise Hayri İrdal Şehzadebaşı'ndaki kahveye gelen insanları bir tasnife tabi tutar:

Bütün ciddî şeyler böyleydi. Bir kere alelâde çapkınlığa, Karagöz şakasına, pederâsti hikâyesine veya ortaoyunu taklidine indirildikten sonra kabul edilirdi. Zaten bu cins ciddî şeylerden bahsedenler, hususî bir isim altında tanınırlardı. Onlar Nizamîlemcilerdi. Dünyayı düzeltmek zahmetini üstlerine alan bu aristokratların altında daha geniş bir tabakaya "Esafili şark" adı verilmişti. Onlar kültürden, medeniyetten bu kahvedeki müşterek hayata yarayacak kadarını almakla yetinen günlük hazların ve geçim sıkıntısının veya çaresizliklerinin dışında yalnızca komiğin, akşayanın üzerinde zararsızca durmakla yetinenlerdi. Nihayet üçüncü bir tabaka; Şiş Taifesi gelirdi. Şiş, hiçbir inceliği olmayan, şehir hayatına intibak etmemiş yahut kaba insiyaklarını yenememiş insanlardı. Şiş taifesinden bir insan kavga edebilirdi, bir Esafili Şark veya Nizamcı ancak Şiş'liği tutarsa kavga ederdi. Binaenaleyh Şiş'lik biraz da kalabalık olduğu için Yarım Şiş diye kendi içinde de ayrıca sınıflanırdı (Tanpınar, 1987: 109).

Hayri İrdal bu tasnif içinde kendisini konumlandırmayı da ihmal etmez. Doktor Ramiz'in kahveye kendisini getirdiği günün haftasında bu tasnifte hangi sınıfta yer alacağını münakaşa edildiğini ifade eder. Sıkılganlığı, daima kendi işleriyle meşgul olması ve bütün bu konuşmaları ciddi telakki etmemesinin kendisini "Nizamlık" (Tanpınar, 1987: 109) yaptığını, sonradan Emine'nin ölüp hayatının mihverinden iyice çıktıktan sonra bu payeyi kaybedip yavaş yavaş Esafili Şark arasına girdiğini belirtir.

Don Quijote ve Hayri İrdal'ın farklı zamanların ve toplumların insanları olmalarına karşın yaptıkları tasniflerde en geniş kesimi sıradan insanlara vermesi konusunda hem fikir oldukları görülmektedir.

Sonuç

Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*'nde Türk toplumunun modernleşme macerasını bir kurum ve onun etrafında kümelenen kişiler üzerinden ele alır. Bu modernleşmenin gerçek dışılık, tutarsızlık, absürtlikle damgalanan bir sürecin sonucu olan büyük bir hayal kırıklığı içerdiğini gözler önüne serer. Yazarın *Acıbadem'deki Köşk* adlı hikâyesinde Batı'nın yüzyıllara dayanan birikim ve araştırmaları üzerinde şekillenen teknik gelişmesine, kendi toplumu böyle bir süreçten geçmediği hâlde bir

başına alternatif üretmeye çalışıp trajik sonla hayatını kaybeden Sani Bey gibi Halit Ayarcı da Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nü teşekkül ettirerek benzer bir yaklaşım sergiler. Halit Ayarcı'nın kişiliğinde yeni araç ve tekniklerle dahi olsa çağın mantığına hitap etmeyen davranışları ve eylemleriyle bir tür anakronizmi sergileyen bir modernleşme sürecinin başarısızlığı ortaya konur. Ancak bu yaklaşımı ortaya koyarken dünya edebiyatında gerçeklikten uzak yanlış algılamaların, bu yanlış algılara dayanan eylemlerin ve anakronizmin getirdiği hüsrana en çarpıcı bir şekilde anlatan eserlerin başında gelen Cervantes'in *La Mancha'lı Yaratıcı Asilzade Don Quijote* adlı romanından, yukarıda ayrıntılı bir şekilde gösterildiği üzere, yararlanma yoluna gider. Yazar, en azından kendi tanıklığı açısından Türk toplumunun modernleşme sürecinin Don Quijotevârî bir macera olduğunu, Seyit Lûtfullah örneğinde de görüldüğü gibi toplumun da ta eskiden beri bu tür arayışlara meyyal olduğunu anlatmak ister. Onun bu tutumu, Osmanlı Devleti'nin II. Meşrutiyet'in hemen öncesi ve sonrasında siyasi ve toplumsal atmosferi yine Don Quijotevârî niteliklere sahip *Efruz Bey* (Alangu, 1968: 497) üzerinden anlatmaya çalışan Ömer Seyfettin'i ister istemez akla getirir. Bu bağlamda Türk edebiyatının iki farklı döneminin yazarının da toplumsal süreçleri anlatırken aynı kaynaktan beslenmeye yönelmesi, değişenin ve değişmeyenin ne olduğu konusunda okurları düşünmeye yönelten bir perspektif sunmaktadır.

KAYNAKLAR

- ALANGU, Tahir (1968), *Ömer Seyfettin: Ülkücü Bir Yazarın Romanı*, May Yay., İstanbul.
- CERVANTES SAAVEDRA, Miguel de (2018), *La Mancha'lı Yaratıcı Asilzade Don Quijote I* (Çev. Roza Hakmen, 25. Baskı), Yapı Kredi Yay., İstanbul.
- CERVANTES SAAVEDRA, Miguel de (2018), *La Mancha'lı Yaratıcı Asilzade Don Quijote II* (Çev. Roza Hakmen, 25. Baskı), Yapı Kredi Yay., İstanbul.
- CERVANTES, (1967), *Becerikli Şövalye La Mancha'lı Don Quijote* (Çev. Bertan Onaran), Bilgi Yay., İstanbul.
- CERVANTES, (1970), *Becerikli Şövalye La Mancha'lı Don Quijote*, (Çev. Bertan Onaran), C. II, Bilgi Yay., İstanbul.
- NABOKOV, Vladimir (2016), *Don Quijote Dersleri*, (Çev. Emrah Serdan), İletişim Yay., İstanbul.
- PARLA, Jale (2000), *Don Kişot'tan Bugüne Roman*, İletişim Yay., İstanbul.
- PARLA, Jale (2017), *Don Kişot*, İletişim Yay., İstanbul.
- TANPINAR, Ahmet H. (1987), *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* (2. Baskı), Dergâh Yay., İstanbul.
- TANPINAR, Ahmet H. (1991), *Hikâyeler*, (2. Baskı), Dergâh Yay., İstanbul.
- UÇMAN, Abdullah - İNCİ, Handan (2002), *"Bir Gül Bu Karanlıklarda"* Tanpınar Üzerine Yazılar, Kitabevi Yay., İstanbul.